

УДК 159.923.5

ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВУ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ У СПІЛКУВАННІ СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ

О. Пісарєва, Інститут психології

імені Г. С. Костюка НАПН України

АНОТАЦІЇ

У статті розкриті основні тенденції, виявлені в процесі експериментального дослідження ціннісних орієнтацій у спілкуванні старшого дошкільника. Позначені умови гармонійного розвитку особистості дитини в дитячій дошкільній установі з метою підвищення рівня сформованості доброзичливих взаємин старших дошкільників з однолітками та їх ціннісних орієнтацій у спілкуванні.

Ключові слова: цінності, ціннісні орієнтації, ціннісні орієнтири, спілкування, взаємовідношення.

Елена Писарева

ОСОБЕННОСТИ ПРОЯВЛЕНИЯ ЦЕННОСТНЫХ ОРИЕНТАЦИЙ В ОБЩЕНИИ СТАРШИХ ДОШКОЛЬНИКОВ

В статье раскрыты основные тенденции, выявленные в процессе экспериментального исследования ценностных ориентаций в общении старшего дошкольника. Обозначены условия гармоничного развития личности ребенка в детском дошкольном учреждении с целью повышения уровня сформированности доброжелательных взаимоотношений старших дошкольников с ровесниками и их ценностных ориентаций в общении.

Ключевые слова: ценности, ценностные ориентации, ценностные ориентиры, общение, взаимоотношения.

THE PECULIARITIES OF VALUE ORIENTATIONS IN COMMUNICATION OF OLDER PRESCHOOLERS

An article discloses the main trends, which were identified in the pilot study of value orientations in communicative activities of older preschooler. The conditions for harmonious development of the child at preschool institution are indicated on purpose to raise the level of friendly relationships formation between older preschoolers as well as their value orientations in communication.

Keywords: values, valueorientations, value orientations, communication, relationships.

Постановка проблеми.

Аналіз стану проблеми формування ціннісних орієнтацій у спілкуванні старших дошкільників показав її особливу актуальність. Ціннісні орієнтації визначають цілі, ідеали, інтереси і переконання людини, в структурі особистості їм належить провідна роль. Проблема формування ціннісних орієнтацій у спілкуванні дошкільників вимагає своєї розробки на соціальному, теоретико-методологічному і практичному рівнях.

В той же час психолого-педагогічні дослідження загострюють питання щодо умов формування у дітей позитивних в соціальному плані взаємин з ровесниками, а так само і ціннісних орієнтацій у спілкуванні. Це важливо як для розуміння природи характеру взаємин між дітьми взагалі, так і для розробки науково-обґрунтованих методів виховання позитивних форм взаємин в дитячому середовищі та подолання небажаних проявів поведінки. Недостатня розробленість важливої наукової проблеми, а також потреба практики виховання дітей роблять актуальним вивчення у дошкільників психологічних витоків формування ціннісних орієнтацій в спілкуванні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Психологічний підхід до проблеми формування ціннісних орієнтацій особистості зв'язаний з іменами видатних вітчизняних психологів: Б. Ананьєва, М. Бодальова, Л. Виготського, О. Леонтьєва, В. Мясищева, С. Рубінштейна, Д. Узнадзе. Ряд важливих висновків про характер співвідношень виховання і процесу соціалізації особистості, що розкривають природу її ціннісних орієнтацій, міститься в роботах К. Абульханової-Славської, Л. Божович, А. Ковальова, В. Крутецького, В. Мерліна, Б. Ломова, К. Платонова.

Аналіз психолого-педагогічної літератури за темою дослідження дозволяє нам розглядати повний цикл розвитку ціннісних орієнтацій, який включає наступні етапи:

- 1) надання вихованцеві інформації про цінності та можливості для практичного оперування ними в спілкуванні та спільній діяльності;
- 2) прийняття ціннісних орієнтацій та реалізація їх в буденній діяльності і поведінці;
- 3) закріплення ціннісних орієнтацій, як особистісно значимих утворень;
- 4) психологічний супровід вихователями актуалізації потенційних ціннісних орієнтацій дитини з метою укорінення їх в якостях особистості.

Формулювання цілей статті (постановка завдання).

Викласти отримані матеріали експериментального дослідження по виявленню ціннісних орієнтацій дітей старшого дошкільного віку у спілкуванні. Розкрити основні тенденції сформованості ціннісних орієнтацій дитини-дошкільника у спілкуванні з однолітками, які виявлені в процесі експериментального дослідження.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Дослідження здійснюється у складі наукової теми "Особливості прояву ціннісних орієнтирів у спілкуванні дитини з однолітками " лабораторії

психології дошкільника Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України.

Методами нашого дослідження були:

1. Спостереження вільної поведінки дітей в умовах спілкування з однолітками з метою виявлення висловів і вчинків, що відображають їх ціннісні орієнтації у спілкуванні.
2. Бесіда, що спрямована на виявлення у дитини ціннісних орієнтацій у спілкуванні, особливостей їх прояву у стосунках з однолітками, у діалозі та співпраці.
3. Комплекс діагностичного інструментарію «Експрес-діагностика сфери ціннісних орієнтацій дошкільника», який включає критеріальні характеристики та ступінь їх прояву у дітей з погляду структурної цілісності [5].
4. Аналіз продуктів діяльності з метою уточнення і об'єктивування виявлених ціннісних орієнтацій в комунікативній сфері.

Основні теоретичні положення нашого дослідження полягають в наступному:

1. У дітей дошкільного віку, починаючи з п'яти років, виявляються первинні ціннісні орієнтації в комунікативній сфері цінностей людини.
2. Первинні ціннісні орієнтації складаються в умовах міжособистісних стосунків людей, коли дитина дістає можливість порівнювати вчинки інших людей і безпосередньо оцінювати їх через своє суб'єктивне емоційне відношення, а також зіставляти це своє відношення з оцінками інших людей.

Експериментальний етап дослідження було реалізовано на протязі 2011 – 2012 року. База проведення експерименту ДНЗ №589 Оболонського району міста Києва.

Аналізуючи сучасні дослідження з формування цінностей, ми дійшли висновку, що ціннісні орієнтації починають формуватися у дитини вже в

дошкільний період, що і було підтверджено результатами нашого експериментального дослідження. В цей час дитина на елементарному рівні опановує моральні категорії "добро" і "зло", пробує оцінювати під цим кутом зору власні вчинки. Перебуваючи в середовищі дорослих, вона мимоволі засвоює етичні норми поведінки, ставлення до них – позитивне чи негативне. Важко не погодитися з думкою Д. Ельконіна про те, що «виникнення первинних етичних уявлень є процесом засвоєння взірців поведінки, пов'язаних з оцінкою їх дорослими. У ході формування довільних дій і вчинків дитини-дошкільника виникає новий тип поведінки, яку можна назвати особистісною, тобто такою, яка опосередковується орієнтаційними образами, змістом яких є суспільні функції дорослих, їхнє ставлення до предметів і один до одного» [7, 294].

Дошкільне дитинство є початковим періодом становлення особистості, коли формуються основи характеру, ставлення до навколишнього світу, людей, до себе, засвоюються моральні норми поведінки, важливі для особистісного розвитку якості психіки. Однією з перших моральних потреб є потреба у спілкуванні. Задовольняється вона у процесі взаємодії з дорослими, які добирають педагогічно доцільні зміст і засоби спілкування. У ньому дитина здобуває перший досвід моральної поведінки. Це аж ніяк не означає, що дорослий формує її за власним задумом чи зразком. Дитина розвивається лише тоді, коли сама активно діє. Мистецтво вихователя виявляється у пробудженні і спрямуванні її активності на самовиховання.

Ціннісні орієнтації формуються в спілкуванні з дорослими, в процесі засвоєння дитиною норм і правил поведінки. В той же час відбувається накопичення практичного досвіду безпосередньої взаємодії з соціальним оточенням. Перетворення соціальних цінностей на значимі для самої дитини здійснюється в дошкільному віці за допомогою емоційної сфери, яка починає зв'язуватися з правилами поведінки і взаєминами людей. В результаті до кінця дошкільного віку відбувається перехід від емоційно безпосередніх до опосередкованих етичних критеріїв і стосунків. Дитина відкриває для себе світ людських відносин, різних видів діяльності і суспільних функцій людей.

Під час спілкування відбувається не лише обмін, а й примноження знань, перетворення знань кожного учасника спілкування на їхні спільні надбання. Тому саме через спілкування відбувається навчання й виховання людини, засвоєння нею різних форм соціального досвіду, норм і правил поведінки, культурних цінностей, традицій і звичаїв. Водночас саме у спілкуванні виявляють себе й розкриваються різноманітні риси й властивості особистості, її внутрішній світ, який стає доступним іншим.

Формування нових стосунків з дорослими і однолітками і нових видів діяльності приводить до диференціації функцій і форм спілкування в старшому дошкільному віці. Виникають нові завдання спілкування, що полягають в передачі дитини дорослому своїх вражень, переживань, міркувань, оцінок.

Діти розповідають один одному про те, де вони були, що бачили, як проводили час у вихідні, діляться своїми планами, враженнями, перевагами і оцінюють все, що дуже важливе для формування спрямованості на світ сім'ї. Сформованість ціннісного відношення актуалізує прояв свідомої активності дошкільника як в різних специфічно дитячих видах діяльності, так і в спілкуванні.

Результати проведеного дослідження ціннісних орієнтацій дітей старшого дошкільного віку за методикою „Експрес діагностика сфери ціннісних орієнтацій дошкільника” дають змогу охарактеризувати «Поле цінностей» старших дошкільників, які реалізуються у відносинах людини до людини – дружба, співпереживання, тобто цінності спілкування.

Серед запропонованих картинок, які характеризували різні цінності, найбільшу обізнаність діти показали, аналізуючи термінальну цінність «дружба». Найменш знаним дітьми поняттям виявилась інструментальна (операційна) цінність - «співпереживання».

Цінність «дружба» виявилась також найбільш дієвою серед запропонованих. Розповідаючи про «дружбу», діти відзначали, що «дружить - це значить чимось ділитися», «це значить не лаятись», «дружить – це коли

люди щось роблять разом», «діляться іграшками, яблучком», «діти дружать, коли разом граються», «діти дружать, коли не б'ються». Легкість, з якою діти аналізували це поняття, свідчить про вагоме місце, яке посідає ця цінність в полі цінностей дітей у взаєминах з однолітками.

Натомість стосовно цінності «співпереживання» старші дошкільники продемонстрували загальну необізнаність, але в ігровій ситуації вміли передавати свої переживання та переживати за інших. Цінність «співпереживання» мала серед дітей найменшу прихильність. «Співпереживання» визначалося старшими дошкільниками як «коли один сумує, другий співчуває», «коли діляться яблуками».

Аналізуючи результати проведеного дослідження ціннісних орієнтацій дітей старшого дошкільного віку за методикою „Експрес діагностика сфери ціннісних орієнтацій дошкільника” і спираючись на структурно-функціональну характеристику ціннісних орієнтацій дитини дошкільного віку, яка включає в себе когнітивний, емоційний і діяльнісний компонент відзначимо:

1. спостерігається суттєва когнітивна наповненість для дітей поняття «дружба». Цінність «дружба» є значима для дитини і достатньо дієва.
2. цінність «співпереживання» - когнітивно не наповнена, не значима для дитини, але є достатньо дієвою.

В своєму дослідженні ми розглядаємо спілкування (базову властивість особистості) як термінальну цінність за класифікацією Рокича, яка виражена в таких поняттях, як дружба і співпереживання. Говорити про неї як про термінальну, тобто змістову, цільову, можна лише умовно, адже вона, як і кожна з властивостей особистості має, за думкою Г.С.Костюка, мотиваційний, змістовий та операційний аспект. До цього також можна додати цільовий та емоційний аспекти. В концепції особистості цей термінальний момент позначений належністю спілкування саме до соціально-психолого-індивідуального виміру. Але, водночас, спілкування може бути розглянуте і у діяльнісному вимірі, в якому воно набуває ознак інструментальної цінності.

Відповідно до цього, в теоретичному, макроструктурному аналізі, у діяльнісному вимірі спілкування має бути віднесено до кожного з п'яти компонентів діяльності [6] :

- а) потребово-мотиваційного;
- б) інформаційно-пізнавального;
- в) цілеутворюючо-планомірного;
- г) операційно-результативного;
- д) емоційно-почуттєво-утверджуючого.

А при мікроструктурному аналізі спілкування, яке набуває ознак інструментальної цінності, має бути диференційоване на ці п'ять діяльнісних компонентів.

Відповідно до цього, цінності кожної з підструктур особистості, зокрема узагальнена термінальна цінність – спілкування - диференціюється на наступні інструментальні цінності [6] :

а) потреба (афіліація) і мотиви спілкування (у безпеці, співпраці, співробітництві, інформації, авторитеті, самовираженні, самоствердженні тощо);

б) обмін інформацією (комунікація), діалог, вербальне чи невербальне спілкування, здатність до дискусії; бесіди тощо;

в) взаєморозуміння (перцепція), ідентифікація, рефлексія, тактовність тощо;

г) взаємодія (інтерація), співробітництво, координація, кооперація, змагання, чесна конкуренція тощо;

д) емоційне, почуттєве спілкування, позитивне ставлення до партнера зі спілкування (атракція), симпатія, емпатія (співпереживання), антипатія.

Відомо, що у дошкільному дитинстві присвоєння культурних цінностей здійснюється в ігровій діяльності і навички спілкування дітей дошкільників закріплюються в грі. Ігри не тільки допомагають розвинути і проявити свої комунікативні вміння, але і формувати ціннісні орієнтації у спілкуванні старшого дошкільника. Гра допомагає дошкільнику вибудовувати систему взаємовідносин, міжособистісної взаємодії, правильно оцінювати і розрізняти, що гарно та погано, добре та зле, пояснюючи конкретними прикладами вчинків, використовуючи систему морально-етичних ознак, прийнятих у суспільстві.

Спостереження за вільною діяльністю дітей показало, що значна частина дошкільників (приблизно 30%) у вільний час не грали. Провідна сюжетно-рольова гра залишилась поза часом, оскільки в організації життя дитячого садка головне місце займають заняття, спрямовані на підготовку до школи.

Діти здійснювали окремі наочні дії (катання машинок, кидання м'яча), розглядали книжки, малювали, займалися конструктором і т.п. Інші дошкільники демонстрували ті або інші форми рольової гри.

Зупинимося на них детальніше. Вияв особливостей реальних цінностей в життєдіяльності дитини за проявами комунікативної активності дітей у рольовій та реальній взаємодії з дорослими та однолітками показав, що найбільш популярними у дошкільників виявилися традиційні побутові сюжети: "Магазин", "Лікарня" і "Перукарня" (30% випадків). Друге місце займають сюжети, пов'язані з доглядом за лялькою: годування, укладання спати, прогулянка, купання "дочки" і тому подібне спостерігалось в 23% випадків.

Сюди ж входять варіанти гри в "дочки-матері" і сучасний різновид цієї гри – "Сім'я ляльки Барбі". У хлопчиків частіше програвалися сюжети пов'язані із захистом і нападом ("Поліцейські і злодії", "Бандити і наші", "Мисливці за привидами", "Гонитва за злочинцями" і так далі). Подібні сюжети зустрічалися в 10% випадків.

У всіх названих сюжетах можливо було спостерігати, як діти відтворюють рольові та ігрові стосунки, що спрямовані на дружбу, взаєморозуміння, взаємодію, емоційне, почуттєве спілкування, позитивне ставлення до партнера по спілкуванню, симпатію.

Досить часто (близько 10%) зустрічалися сюжети, пов'язані з телепередачами і мультфільмами ("Людина-павук", "черепашки-ніндзя" і ін.) Останні сюжети були одиночними і мали самий різний характер ("Цирк", "ДАІ", "Літак", "Танці", "Собачки" і тому подібне).

Брак часу не дає дитині розгорнути сюжетно-рольову гру, тому вона стає примітивною за діями. Бідність гри відбивається і на комунікативному розвитку дітей. Дошкільники, що не уміють грати, не здатні змістовно спілкуватися, не уміють продуктивно вирішувати конфлікти. В результаті нарастають прояви агресивності, відчуженості, ворожості, навіть у стосунках з однолітками.

Наше дослідження показало, що дошкільникам необхідне спілкування, як з однолітками, так і з дорослими, їм цікаве спілкування з іншими людьми. Дані, отримані в результаті нашого дослідження показують, що старший дошкільник осмислює свої взаємини з іншими людьми, виділяє коло якостей і рис поведінки, які і визначають стосунки дітей один до одного, до дорослих. Матеріали нашого дослідження підтвердили, що діти надзвичайно чутливі до змісту дій дорослого, хворобливо сприйнятливі до негативно забарвленого, неприязного відношення. Під впливом доброзичливого відношення дорослого дитина стає усе більш соціально активною.

Спілкування дитини з дорослим є величезним регулюючим чинником взаємин дітей в групі однолітків. Як показали результати спостережень, емоційно-словесні дії дорослого (позитивні або негативні) роблять значний вплив на активність дітей в спілкуванні з однолітками: негативні дії ведуть до зниження соціальної активності (це виявляється в тенденції до агресивності, в небажанні вступати в спілкування, в зниженні інтенсивності спілкування), а позитивні значно підвищують її. Базуючись на вищезазначеному, можливо

зробити висновок про великі можливості дорослого в подоланні негативних рис в комунікативній поведінці дитини, в розвитку її колективістичних якостей.

Результати нашого дослідження підтверджують те, що у старшому дошкільному віці через ігрові ролі відбувається процес присвоєння ціннісних орієнтирів, коли діти включаються у процес спілкування з іншими дітьми.

Висновки.

Оскільки ціннісні орієнтації у спілкуванні дитини дошкільника формуються в досвіді попереднього спілкування з дорослими, в першу чергу з близькими дорослими, а потім переносяться у спілкування з однолітками, то необхідно побудувати взаємодію дитини з дорослими і однолітками так, щоб була можливість отримати від них підтримку свого прагнення створити гармонійні взаємини з оточуючими.

Необхідно організувати таку взаємодію дітей з дорослими, яка б забезпечувала дитині емоційний комфорт, доброзичливе прийняття результатів його діяльності, шанобливе відношення до його особистості і дій.

Важливою умовою гармонійного розвитку особистості дитини в дитячій дошкільній установі є, перш за все, спілкування з дорослими. Оптимальним стилем спілкування в даному випадку є гуманістичний, де переважає розуміння, визнання і прийняття особистості дитини, спілкування будується за типом співпраці і засноване на партнерських стосунках. Лише гуманне ставлення дорослих до дітей створює атмосферу любові, співчуття, взаємної поваги та доброзичливості.

Особистісна позиція педагога повинна враховувати інтереси дитини і перспективи її подальшого розвитку. У дитячому садку і сім'ї дорослий в міру можливості повинен вислухати дитину, поговорити на теми, що цікавлять її, виражаючи доброзичливість і зацікавленість. Необхідно помічати і відзначати успіхи дітей, порівнюючи їх з попередніми досягненнями самої дитини, а не з успіхами інших дітей.

Потреба у визнанні, яке так жадає отримати дошкільник, найдієвіше задовольняється в тих видах діяльності, в яких він найбільш успішний. Тому є доцільним встановити, в якій діяльності дитина оптимально проявляє себе, і використовувати це в роботі з нею, заохочуючи успіхи і досягнення на цьому терені (театр, малювання, декламація, конструювання, виготовлення виробів і так далі).

Окрім загальної доброзичливої атмосфери спілкування дитини з дорослим, необхідна організація спілкування ровесників один з одним. Таке спілкування можна організовувати у вигляді ігор і ігрових вправ, що виконуються дітьми.

Оскільки гра є провідною діяльністю в дошкільному віці і психотерапевтичним засобом в роботі з дітьми, то доцільне використання ігор і ігрових вправ, направлених на ті труднощі, які виявляються у спілкуванні. У нашому випадку - на поліпшення взаємодії між дітьми, навчання співпраці, на уточнення образу самого себе і образу однолітка.

Необхідно відзначити, що така робота вимагає від педагогів величезного терпіння, творчості, особистої ініціативи. Починаючи використовувати в своїй роботі ігрові методи, направлені на оптимізацію спілкування між дітьми, педагоги необхідно враховувати тимчасову її характеристику, оскільки результати виявляться далеко не відразу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Артемова Л. В. О характере взаимоотношений среди дошкольников// Коллектив, личность ребенка, внутриколлективные отношения. — М. : Педагогика, 1970. — 270 с.
2. Общение детей в детской саду и семье / Под. ред. Т. А. Репиной, Р. Б. Стеркиной; Науч.-исслед. ин-тдошкольного воспитания Акад. пед. наук СССР. — М.: Педагогика, 1990.— 401 с.
3. К проблеме формирования ценностных ориентаций и социальной активности личности: Сб. науч. трудов / Под ред. В. С. Мухиной. — М. : Мысль, 1979. — 100 с.

4. Крутій К. Л. Педагогічна технологія освітньої роботи в полікультурному середовищі з дітьми старшого дошкільного віку / К. Л. Крутій // Дошкільна освіта. – 2007. – № 3. – С. 4–20.
5. Піроженко Т. О., Ладивір С. О., Карасьова К. В., Соловйова Л. І. Методичні засади вивчення ціннісних орієнтацій дитини старшого дошкільного віку / Т. О. Піроженко, С. О. Ладивір, К. В. Карасьова, Л. І. Соловйова // Актуальні проблеми психології : зб. наук. пр. Ін-ту психології імені Г. С. Костюка НАПН України / за ред. С. Д. Максименка. – К. : ГНОЗІС. – 2011. – Т. XIII. Проблеми загальної та педагогічної психології. Ч. 7. – С. 142–150.
6. Рибалка В.В. Система психологічних цінностей культури особистості, її творчої діяльності. Актуальні аспекти модернізації художньо-педагогічної освіти. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. м. Полтава, 21-22 квітня 2005 року. – Полтава: ПДПУ, 2007. – С. 16 – 25.
7. Эльконин Д. Б. Детская психология (развитие ребенка от рождения до семи лет). – М. : Учпедгиз, 1960. – 328 с.